

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Кафедра цивільного процесу

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ

Матеріали науково-практичної конференції,
присвяченої 50-річчю заснування кафедри цивільного процесу

(м. Харків, 20–21 жовтня 2016 року)

За загальною редакцією професора К. В. Гусарова

Харків
«Право»
2016

УДК 347.9
ББК 67.310я431
Ц85

Ц85 **Цивільний процес на зламі століть : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю заснування каф. цив. процесу (м. Харків, 20–21 жовт. 2016 р.) / за заг. ред. К. В. Гусарова. – Х. : Право, 2016. – 164 с.**

ISBN 978-966-937-089-1

Тези доповідей учасників конференції присвячені 50-річчю заснування кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, яка почала функціонувати як самостійний науковий підрозділ вищого навчального закладу 1 вересня 1966 р. на виконання наказу Міністра вищої та середньої спеціальної освіти УРСР № 262 від 27 квітня 1966 р. За півстолітню діяльність науковий колектив кафедри здійснив вагомий внесок у розвиток науки цивільного процесуального права як на теренах України, так і за її межами, брав активну участь у вдосконаленні цивільного процесуального законодавства, тим самим затвердивши свій науковий та професійно-практичний авторитет як впливової процесуальної цивілістичної наукової школи.

Для науковців, викладачів, студентів юридичних ВНЗ і всіх, хто цікавиться питаннями цивільного процесу.

УДК 347.9
ББК 67.310я431

ISBN 978-966-937-089-1

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2016
© Оформлення. Видавництво «Право», 2016

СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВОЇ ШКОЛИ КАФЕДРИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Про будь-яку наукову школу можна говорити лише за умови наявності у неї суттєвих здобутків у тій чи іншій предметній сфері, зв'язку поколінь через трансляцію професійної культури та ціннісних орієнтацій, оскільки інституційно наукові школи уособлюють певну модель міжособистісних комунікацій у науковій сфері. Така закономірність простежується і через становлення та розвиток кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Причому, як підтверджує історія, особливий інтерес становить момент формування наукової школи кафедри.

Заснування кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого у 1966 р. дало змогу спеціалізувати викладання та проведення наукових досліджень у галузі цивільного і господарського судочинства, арбітражного процесу, нотаріату та інших позасудових цивільних юрисдикцій. На кафедрі в різний час працювали і зробили внесок у розвиток науки цивільного процесуального права, започаткувавши «харківську школу процесуалістів», такі вчені, як професор С. Ю. Кац, доценти Л. Я. Носко, М. М. Васильченко, Т. М. Губар, Ю. М. Чуйков, О. М. Смецька [1].

Створення кафедри збіглося із хвилею інтенсивного розвитку науки цивільно-процесуального права другої половини ХХ ст. Так, у той період з'явилися досить вагомі фундаментальні праці про поняття цивільного процесуального права і цивільного процесу (Н. І. Авдєєнко, Н. О. Чечина, М. А. Гурвич, І. А. Жеруоліс); систему принципів і суб'єктів цивільного процесуального права (Д. Р. Джалилов, М. А. Гурвич, В. Н. Щеглов, П. П. Заворотько, А. Вікут, І. М. Ільїнська); судове доказування і докази (О. Ф. Клейман, К. С. Юдельсон, Я. Л. Штутін); права на судовий захист (М. А. Гурвич, А. О. Добровольський); сутність, значення актів правосуддя (М. Г. Авдюков, В. Н. Щеглов, Н. О. Чечина, М. Б. Зейдер); непозовні провадження (Л. Ф. Лєсницька, Д. М. Чечот), сутність, значення та види перегляду судових постанов (О. М. Ломоносова, М. Г. Авдюков, П. Я. Трубников); проблеми виконавчого провадження (П. П. Заворотько, С. Ю. Кац).

У перше десятиріччя існування кафедри актуальними виявились такі загальні теоретичні проблеми цивільного процесуального права, як його предмет, метод правового регулювання, конституційне право на судовий захист та деякі інші. Саме ці питання здебільшого і досліджували науковці кафедри.

Проблему предмета цивільного процесуального права розробляли С. Ю. Кац та Л. Я. Носко. Вчені критично оцінили панівну в тогочасній науці концепцію предмета правового регулювання як виключно цивільних процесуальних відносин у сфері цивільного судочинства та правосуддя у цивільних справах. Вони запропонували широку концепцію предмета вказаної галузі права, що будувалась на наявності роз-

галуженої системи органів цивільної юрисдикції, яку становили суди, арбітражі, третейські суди, товариські суди та нотаріат, що здійснювали примусове здійснення суб'єктивних матеріальних прав. У подальшому ця концепція з певними уточненнями становила основу відповідної глави першого кафедрального підручника з цивільного процесу за редакцією С. Ю. Каца та Л. Я. Носка «Радянський цивільний процес» [2, с. 4–8].

Л. Я. Носко у статті «Про метод правового регулювання цивільних процесуальних відносин» [3] розглянув деякі аспекти методу правового регулювання цивільного процесуального права, що на той час було інноваційним науковим напрямом. Дослідженню цивільних процесуальних гарантій присвячена його стаття «Поняття та класифікація гарантій у цивільному процесуальному праві» [4]. У статті «Про взаємозв'язок цивільного процесуального права з матеріальними галузями права» Л. Я. Носко порушує дуже принципову проблему взаємозв'язку цивільного процесуального права з матеріальними галузями права. Вивчення вказаної проблеми і сьогодні залишається актуальним [5, с. 18–20].

С. Ю. Кац та Л. Я. Носко також опублікували проблемну статтю «Конституційне право громадян СРСР на судовий захист». Автори зробили аргументований висновок, що право громадян на судовий захист має інтерпретуватися як право на розгляд та вирішення цивільно-правових спорів у встановленій законом процесуальній формі, яка має максимум гарантій для винесення законних та обґрунтованих рішень [6, с. 89–90].

У дослідженнях науковців кафедри отримала широке висвітлення проблема права на судовий захист як прикладна з точки зору реалізації права на судовий захист відповідачем у цивільному процесі. Так, М. М. Васильченко дослідив судовий захист з огляду на використання відповідачем процесуальних і матеріально-правових засобів для відстоювання своєї правоти, своїх інтересів шляхом оскарження тих обставин, що зробили можливим звернення позивача до суду [7, с. 5, 20–42]. На підставі усталеного в науці загальнотеоретичного поняття права на позов автором зроблено спробу побудувати конструкцію права на захист відповідача проти пред'явленого до нього позову, зазначаючи, що захист проти позову може здійснюватися у вигляді заперечень шляхом пред'явлення зустрічного позову. Безперечною заслугою М. М. Васильченка є розроблення диференційованого розуміння права на захист для позивача та відповідача.

Науковці кафедри розробляли й інші актуальні проблеми цивільного судочинства.

Так, у 1958 р. побачила світ робота С. Ю. Каца «Участь прокуратури в радянському цивільному процесі», в якій глибоко проаналізовано підстави та форми участі прокурора в цивільному процесі, його процесуальне становище на той час. Автор дійшов висновку, що правовою підставою участі прокурора в цивільному процесі є норми права, в яких вказані завдання прокуратури в процесі, а саме: охорона і захист прав і законних інтересів держави, юридичних осіб та громадян, а його участь впливає із сутності основних принципів цивільного судочинства – демократичності, диспозитивності, змагальності [8, с. 14–16].

Ще однією сферою наукових інтересів С. Ю. Каца були цивільні процесуальні правовідносини. Він доводив, що процесуальні правовідносини існують як стабільна система, яка визначається основними типами процесуальних правовідносин, які

виникають при розгляді справи по суті, при перегляді рішень у касаційному порядку, у порядку нагляду та за нововиявленими обставинами, а також при виконавчому провадженні [9].

Надалі вчений зосередився на конституційних принципах цивільного судочинства. Так, досліджуючи систему принципів цивільного судочинства, С. Ю. Кац писав, що останню повинна становити нерозривна єдність принципів, які визначають судоустрій та цивільне судочинство [10, с. 128–129]. Пізніше предметом наукових досліджень С. Ю. Каца стали проблеми перегляду судових постанов у порядку нагляду. Він розкрив сутність, зміст, форму та систему інституту перегляду судових постанов у порядку нагляду, дію принципів цивільного права, цивільні процесуальні правовідносини в наглядовому провадженні [11]. Ґрунтовний розвиток ці питання отримали у фундаментальній монографічній праці С. Ю. Каца, присвяченій проблемам судового нагляду в цивільному судочинстві [12], що існував як форма самостійного перегляду судових рішень у Цивільному процесуальному кодексі України до 2001 р.

Помітним внеском у науку цивільного судочинства стали роботи М. М. Васильченка. У монографії «Процесуальні положення відповідача в цивільному судочинстві» учений ґрунтовно досліджує інституційні характеристики статусу відповідача, такі як: процесуальна правоздатність, юридична зацікавленість, ознаки належності відповідача та порядок заміни неналежного відповідача, процесуальний статус відповідача при співучасті [13, с. 17–46, 67–84].

Важливими для розвитку науки цивільного процесуального права є погляди М. М. Васильченка на інститут процесуальної співучасті і його відмежування від іншої множинності осіб у процесі. Для правильного визначення поняття процесуальної співучасті, переконаний науковець, окрім запропонованих у науці критеріїв (множинність осіб і наявність між ними матеріально-правового зв'язку), слід враховувати і характер взаємин у межах цієї множинності [14, с. 48]. Такий підхід до інтерпретації процесуальної природи множинності осіб у цивільному судочинстві має не тільки теоретичне, а й практичне значення при вирішенні питання про процесуальне становище відповідача. Безперечною заслугою вченого є те, що він звернув увагу на хибність існуючого в юридичній літературі і судовій практиці підходу до визначення будь-якої множинності осіб на стороні відповідача як процесуальної співучасті [14, с. 46–67].

До кола наукових інтересів науковців кафедри входила і проблема теорії судових постанов як судових актів із реалізації функцій правосуддя у цивільних справах. Так, приміром, у дисертаційному дослідженні Т. М. Губарь проведено теоретичне розроблення питань, пов'язаних з усуненням недоліків у судовому рішенні шляхом постановлення додаткового рішення, роз'яснення і виправлення опісок чи явних арифметичних помилок. У роботі дається аналіз змісту вимог, яким має відповідати судове рішення. Особливу увагу при цьому звернуто на способи усунення недоліків рішення, що не відповідає висунутим до нього вимогам. На думку автора, визначаючи спосіб усунення недоліків судового рішення, слід виходити із суті цих недоліків – чи впливають вони на його законність і обґрунтованість або ж належать до неповноти, неясності, неточності рішення як процесуального документа [15, с. 9].

Проблемні питання теорії судових постанов як актів правосуддя стали предметом наукових досліджень Ю. М. Чуйкова. Свою монографію «Окрема ухвала в цивільному судочинстві» вчений присвятив вивченню правової природи окремої ухвали, довівши, що окрема ухвала має багато спільного з іншими судовими актами, однак для неї характерні особливості, обумовлені специфікою предмета реагування, який становлять однотипні, негативні за своєю якістю явища [16]. У наступних працях науковець через інститут окремої ухвали переходить до більш генералізованого предмета дослідження – попереджувально-виховної діяльності суду в цілому. Спираючись на чинне законодавство, вивчивши судову практику, він охарактеризував та класифікував профілактичні заходи суду. Учений виділяє дворівневу класифікацію попереджувально-виховних заходів. До першої групи необхідно відносити процесуальні заходи, які, у свою чергу, поділяються на функціональні й цільові. А до другої – не процесуальні заходи [17, с. 7–10].

Одним із перших наукових здобутків новоствореної кафедри цивільного процесу було ґрунтовне наукове дослідження О. М. Смецької з питань виконання судових рішень [18]. Надалі О. М. Смецька аналізувала загальні питання виконавчого провадження як стадії цивільного судочинства, зокрема, особливості та завдання виконавчого провадження, підстави виконання та виконавчі документи у радянському цивільному процесуальному праві, особливості учасників виконавчого провадження та об'єкта виконання, а також способи (заходи) примусового виконання. О. М. Смецькою також розглянуто особливості відкладення, відстрочення, розстрочення виконання, призупинення та припинення виконавчого провадження, а також питання про повернення виконавчих документів без виконання [19, с. 19].

Цікавими є роботи О. М. Смецької «Захист інтересів дітей у позовах про стягнення аліментів» [20], «Об'єкти виконання та об'єкти стягування» [21], «Суддівський розсуд у діяльності суду другої інстанції» [22].

Проаналізовані праці науковців кафедри стали вагомим науковим підґрунтям для подальшого піднесення науково-педагогічної школи кафедри цивільного процесу. На наступних етапах розвитку кафедри здійснювались наукові дослідження з актуальних проблем науки цивільного процесуального права. Так, у 1981–1985 рр. розроблялися проблеми цивільних гарантій захисту прав громадян і організацій; проблеми розвитку цивільно-процесуальної діяльності судових і прокурорських органів (1986–1990), проблеми удосконалення правосуддя у цивільних справах в умовах формування правової держави (1991–1995). У 1995–2010 рр. наукова робота кафедри виконувалась за напрямом «Актуальні проблеми правосуддя, укріплення законності і організації боротьби зі злочинністю в Україні» за цільовою комплексною програмою «Проблеми удосконалення організації і діяльності суду та правоохоронних органів». У 2011–2015 рр. дослідження кафедри здійснюються в межах наукового напрямку «Сучасний цивільний процес: стан та перспективи» в рамках цільової комплексної програми «Судова влада: проблеми організації та діяльності».

За часи існування вченими кафедри видано чимало підручників та навчальних посібників: «Цивільний процес» за ред. Л. Я. Носка, С. Ю. Каца (1982); «Суб'єкти цивільного процесуального права» В. В. Комарова, П. І. Радченка (1990); «Доказування та докази в цивільному судочинстві» В. В. Комарова (1991); «Принципи цивільного процесуального права» В. І. Тertiшнікова (1991); «Участь третіх осіб та

прокурора в цивільному судочинстві» В. В. Комарова, П. І. Радченка (1991); «Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти» В. В. Комарова, П. І. Радченка (1991); «Цивільне процесуальне право України» за ред. В. В. Комарова (1992); «Предмет цивільного процесуального права» В. В. Комарова (1992); «Цивільне процесуальне право України – практика застосування» В. В. Комарова (1993); «Цивільний процес» В. І. Тертишнікова; «Нотаріат в системі юстиції» В. В. Баранкової (1997); «Цивільне процесуальне право України» за ред. В. В. Комарова (1999); «Проблеми судового визнання громадянина обмежено дієздатним або недієздатним» І. В. Удальцової (1999); «Нотаріат і нотаріальний процес» В. В. Комарова, В. В. Баранкової (2000); «Нотаріат» В. В. Комарова, В. В. Баранкової (2001); «Цивільний процес» за ред. В. В. Комарова (2002); «Нотаріат в Україні» за ред. В. В. Комарова (2006); «Нотаріат: перспективи унормування, законодавство, судова практика» В. В. Комарова, В. В. Баранкової (2008); «Основи цивільного судочинства України» В. І. Тертишнікова (2006); «Цивільний процес України» С. В. Васильєва (2006); «Господарський процес: навчальний посібник для підготовки до заліку та іспиту» С. В. Васильєва (2007); «Основи виконавчого провадження» С. В. Васильєва (2008); «Господарський процес України» С. В. Васильєва (2010); «Цивільний процес: курс лекцій» С. В. Васильєва (2010); «Нотаріат» В. В. Комарова, В. В. Баранкової (2011); «Курс цивільного процесу» за ред. В. В. Комарова (2011). Підготовлено серію монографій: В. В. Комаров «Міжнародний комерційний арбітраж» (1995), Д. М. Сібільов «Участь третіх осіб у цивільному судочинстві» (2000), Д. М. Сібільов «Науково-практичний коментар до Закону України “Про виконавче провадження”» (2000); «Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар» (2001) за ред. В. В. Комарова; «Проблеми науки цивільного процесуального права» за ред. В. В. Комарова (2002); В. І. Тертишніков «Науково-практичний коментар до Закону України “Про виконавче провадження”» (2005); В. В. Комаров, В. В. Баранкова та ін. «Теорія та практика судової діяльності» (2007); В. І. Тертишніков «Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар» (2010); «Проблеми теорії та практики цивільного судочинства» за ред. В. В. Комарова (2008).

Останніми роками побачили світ одноосібні монографії В. В. Комарова «Міжнародний комерційний арбітраж» (2009), К. В. Гусарова «Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку» (2010), Н. Ю. Сакари «Проблеми доступності правосуддя у цивільних справах» (2010), В. В. Комарова «Цивільне процесуальне законодавство» (2012), С. В. Васильєва «Джерела цивільного процесуального права» (2013), С. О. Кравцова «Міжнародний комерційний арбітраж та національні суди» (2014), Т. А. Цувіної «Право на суд у цивільному судочинстві» (2015), а також низка колективних видань: «Окреме провадження» (В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова) (2011), «Позовне провадження» за ред. В. В. Комарова (2011), «Нотаріат в Україні» за ред. В. В. Комарова (2012), «Виконавче провадження» (2014) за ред. В. В. Комарова, «Цивільне судочинство України: основні засади та інститути» за ред. В. В. Комарова (2016).

Підсумовуючи, слід підкреслити, що становленню наукової школи кафедри цивільного процесу сприяло створення самостійної кафедри, що стало засадничою передумовою організаційної єдності управління науковою діяльністю та проведення комплексних фундаментальних наукових досліджень.

Література

1. Facta Loquuntur. Факти говорять (самі про себе): до 45-річчя кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» / ред. кол.: В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, Л. Я. Носко та ін. ; упоряд. В. В. Комаров. – Х. : Право, 2011.
2. Советский гражданский процесс : учебник / под ред. и с предисл. С. Ю. Кац. – Киев : Вища шк., 1982. – 423 с.
3. Носко Л. Я. О методе правового регулирования гражданских процессуальных отношений / Л. Я. Носко, В. В. Комаров // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства : краткие тезисы докл. и науч. сообщ. респ. конф., 21–23 нояб. 1978 г. – Харьков, 1978. – С. 132–135.
4. Носко Л. Я. Понятие и классификация гарантий в гражданском процессуальном праве / Л. Я. Носко, Б. Н. Юрков, С. А. Котенко // Актуальные проблемы юридической науки на этапе развитого социализма : краткие тезисы докл. и науч. сообщ. респ. науч. конф., 16–18 окт. 1985 г. – Харьков, 1985. – С. 215–216.
5. Носко Л. Я. О взаимосвязи гражданского процессуального права с материальными отраслями права / Л. Я. Носко // Проблемы социалист. законности. – Харьков, 1989. – Вып. 24. – С. 17–21.
6. Кац С. Ю. Конституционное право граждан СССР на судебную защиту / С. Ю. Кац, Л. Я. Носко // Проблемы социалист. законности. – Харьков, 1980. – Вып. 6. – С. 89–95.
7. Васильченко М. М. Заперечення проти позову : навч. посіб. / М. М. Васильченко. – Х. : Юрид. ін-т, 1973. – 43 с.
8. Кац С. Ю. Участие прокуратуры в советском гражданском процессе : учеб. пособие / С. Ю. Кац. – Харьков : Юрид. ин-т, 1958. – 64 с.
9. Кац С. Ю. Сущность гражданских процессуальных правоотношений и их место в системе правоотношений / С. Ю. Кац // Вопросы государства и права развитого социалистического общества : тезисы респ. науч. конф., 24–26 сент. 1975 г. – Харьков, 1975. – С. 98–100.
10. Кац С. Ю. Развитие принципов советского гражданского судопроизводства в Конституции СССР 1977 г. / С. Ю. Кац, В. В. Комаров // Проблемы социалист. законности. – Харьков, 1979. – Вып. 4. – С. 125–134.
11. Кац С. Ю. Проблемы пересмотра судебных постановлений по гражданским делам в порядке надзора : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 712 / С. Ю. Кац ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1970. – 38 с.
12. Кац С. Ю. Судебный надзор в гражданском судопроизводстве / С. Ю. Кац. – М. : Юрид. лит., 1980. – 208 с.
13. Васильченко Н. М. Процессуальное положение ответчика в гражданском судопроизводстве / Н. М. Васильченко. – Харьков : Изд-во при Харьк. ун-те ИО «Вища школа», 1979. – 89 с.
14. Васильченко М. Порухення справ та виконання рішень про розірвання шлюбу / М. Васильченко, В. Тертишніков // Рад. право. – 1971. – № 11. – С. 18–50.
15. Губарь Т. Н. Устранения судом недостатков в вынесенном им решении : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. Н. Губарь ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1974. – 19 с.
16. Чуйков Ю. Н. Частное определение в гражданском судопроизводстве / Ю. Н. Чуйков. – М. : Юрид. лит., 1974. – 120 с.
17. Чуйков Ю. Н. Профилактическая работа суда / Ю. Н. Чуйков. – Харьков : Юрид. ин-т, 1977. – 64 с.
18. Смецкая А. М. Исполнение судебных постановлений путем обращения взыскания на имущество граждан и на заработную плату : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. М. Смецкая. – Харьков : [б. и.], 1968. – 23 с.

19. Смецкая А. М. Защита интересов детей в исках о взыскании алиментов / А. М. Смецкая // Вопросы государства и права / отв. ред.: В. Ф. Маслов, В. А. Барахтян и др. – М. : Юрид. лит., 1970. – С. 301–308.
20. Смецкая А. М. Объекты исполнения и объекты взыскания / А. М. Смецкая // Научная конференция по работам, выполненным в 1964 году (сентябрь 1965 г.) / Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1965. – С. 102–103.
21. Смецкая А. М. Судебная практика по делам о разделе домовладения в городах / А. М. Смецкая // Учен. зап. / Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1957. – Вып. 8. – С. 107–120.
22. Смецкая А. М. Судейское усмотрение в деятельности суда второй инстанции / А. М. Смецкая // Вопросы государства и права развитого социалистического общества : тезисы респ. науч. конф, 24–26 сент. 1975 г. – Харьков, 1975. – С. 127–128.